

HATÁRHELYZETEK

Ljudmila Ulickaja: A lélek testéről

„A testről jóval többet tudunk, mint a lélekről. Senki sem képes megrajzolni a lélek térképét. Csak a határterületet sikerül néha elkapni. Ott, ehhez a határhoz közel, annak arányában, ahogy közeledünk felé, vibrálások kezdődnek, olyan finom részleteket tárva föl, amelyekről szinte lehetetlen beszélni a gyönyörű, de korlátozott nyelvünkön. Kockázatos, nagyon veszélyes közeledés ez. Ám ez a terület, minél tovább élsz, annál erősebben vonz magához” – nyilatkozta Ljudmila Ulickaja a legújabb novelláit (és verseit) tartalmazó *A lélek testéről* című köteté hazai, 2019 végi megjelenésekor.¹ A nyilatkozatot azért éreztem fontosnak idézni, mert a szerzői szándék lényegét fogalmazza meg: Ulickaja ezekben a rövid történeteiben megpróbál a testről és a lélekről szokatlan módon, egymástól elválaszthatatlan tényezőkként beszélni, amelyek kölcsönös egymásrautaltsága ellenére mégis mindenki életében eljön az a pont, amikor a pusztán a földi léthez kapott testtől mint buroktól a lélek elválik, s valahová elrepül...

Hogy hová és milyen módon – ezt dolgozza föl könyvében Ulickaja, aki súlyos betegségen átesve, életkora előrehaladtával így nyilatkozott: „Eljött az idő, amikor számomra ez a téma nagyon fontos lett. Talán az egyetlen fontos téma”.²

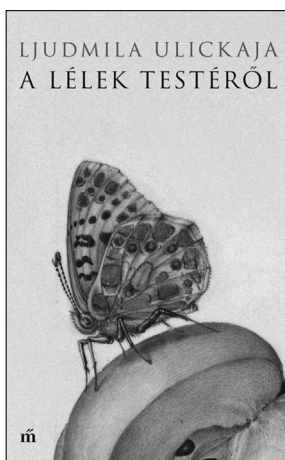
Az írói életműben ez az időfaktor nyilván lényeges tényező, ugyanakkor kétségtelen, hogy a halálközeli állapot, a halál mint határhelyzet végig, a teljes pályafutása során foglalkoztatta Ulickaját. Gondoljunk csak a korai kisregényre, a *Vidám temetésre*, a *Kukockij eseteiben* Tányának vagy egy másik regény címszereplőjének, a tolmács Daniel Steinnek az életből való furcsa távozására. Ám most, ebben a gyűjteményes kötetben Ulickaja az eddig is pedzegetett témát, a halált és az ahhoz fűződő viszonyt egyértelműen fókuszba állítja, s mindehhez nemcsak a saját írói (s nem melleleg biológusi) tapasztalatait hívja segítségül, hanem klasszikus orosz és világirodalmi, illetve filozófiai forrásokból is merít e nagyon nehezen tárgyalható téma feldolgozásához. Így a novellákat olvasva eszünkbe juthat Lev Tolsztoj *Ivan Iljics halála* című elbeszélése, ahol a főhős a véghez közeledve a halála utáni lelki újjászületése reményében kezdi átértékelni az addigi életét és az embertársaihoz fűződő viszonyát.

Ulickaja számára azonban – ha mégoly fontos is a tolsztoji hagyomány –, úgy tűnik, ez még kevés a szerzői törekvése teljes körű megvalósításához. Ahhoz a szándékához, hogy a kötetében az élet és a halál határait elmosva arra világítson rá, hogy az élet vége egyáltalán nem a vég (ha az is, csupán testi értelemben), mert a léleknek más formában való továbbélésére ad lehetőséget.

¹ Az írói nyilatkozatát oroszul lásd: <https://ast.ru/book/otele-dushi-novye-rasskazy-848217/>

² Ulickaja nyilatkozatát lásd: <https://calendar.fontanka.ru/articles/8929>

Fordította Morcsányi Géza
Magvető Kiadó
Budapest, 2020
155 oldal, 2999 Ft

A kötet novelláit a határhelyzet megélése, feldolgozása, illetve a határátlépés jellege szempontjából a szerző két ciklusra osztotta. Amíg az első, a *Barátnők* című ciklus szövegei – a hozzájuk mottóként, illetve *Előszó helyett* írott *Nekem nem kellene mások...* című Ulickaja-verssel³ indítva – azt tükrözik, hogy a test és a lélek, illetve az élet és a halál határát hogyan képes egyetlen erő, a szerelem (és vele a szeretet) elmosni, addig a második, *A lélek testéről* című, *Egyetlen leckéből sem okultál...* című verssel mint mottóval indító rész a határelmosódás és -megszűnés utáni lehetőségeket tárja elénk.

Az első ciklus novellái közül a *Sárkány és Főnix* azért is nagyon lényeges, mert az egyik főhős, Zarifa földi pályafutása végéhez közeli helyzete kapcsán nemcsak az élet és a halál határát, hanem egy sor más határt is lebont. Ulickaja ugyanis ebben a történetben egy leszbikus párt ábrázol, hősei, a fent említett Zarifa, és a párja, Muszja Amszterdamban törvényesített szerelmét és házasságát bemutatva a társadalmilag inkább elfogadott szerelem határait is áthágja. A két nő összetartozásának erejéről a rákbeteg Zarifát hamarosan testi valójában elbúcsúztatni kénytelen Muszja így gondolkodik: „A »férjem« szót nem is tudta kimondani soha. És soha nem tudta volna elmagyarázni senkinek, kije is neki voltaképpen Zarifa: a védelmezője, a pártfogója, a barátnője, a szerelme? Persze tudta ő jól, hogy a férje csak férfi lehet... De Zarifához foghatóval nem találkozott, se férfival, se nővel, elragadtatásból és hálából bontakozott ki benne a szerelem” (16–17.). Ráadásul Muszja örmény, Zarifa azerbajdzsáni származású, így kettejük különös magánélete, egymás iránt érzett szerelme és elköteleződése felszámolja a mindkettejük szülővárosára, Karabahra hosszú idők óta jellemző nemzetiségi ellentéteket is. Ezt a felszámolást Zarifa halálakor, pontosabban a temetésekor tökéletesíti a szerző, s így a *Vidám temetés* című kisregényével is párbeszédet folytat. Ebben a korai művében Ulickaja a vallási határokat bontotta le, amikor a történet végén a koporsó mellett egy zsidó pap és egy ortodox atya együtt búcsúztatta az elhunyt, amerikai emigráns orosz művészt, a halála előtt katolikus hitre térő Alikot. A *Sárkány és Főnix* temetésjelenetében pedig Zarifát egyszerre siratja Muszja örmény unokaöccse, Asotjik, Zarifa azerbajdzsáni fivére, Szaid, és a pár egy „világprojekten” (16.) dolgozó, mindenféle nemzetiségi és szexuális korlátokat semmibe vevő, azokon túllátó zseniális barátja, Zsenya. Ám Zarifa utolsó kéréseinek egyikét teljesítve érkezik erre a temetésre még valami: egy szőnyeg, amely az azeri mitológiában a jót szimbolizáló Főnixet és a rosszat jelképező Sárkányt „gyűrűbe gabalyodva” (26.) ábrázolja. A jót mint az életet és a rosszat mint a halált jelképező szimbólumok összeolvadásának látványa pedig az élet és a halál határának ezen az oldalán maradó Muszjának nyújt vigaszt: igen, ők továbbra is, a szerelmük ereje által összerosódva, kart karba öltve léteznek a határ túloldalára került Zarifával.

Míg Zarifa a betegsége miatt kénytelen átlépni a halál határát, addig az *Alisza halált vesz* című novella hőse önként igyekszik átmenni rajta. Különösebb oka nem lenne rá, az egyetlen, ami miatt erre hajlik, hogy „amikor az életen már nem volt mit tökéletesíteni, beköszöntött az öregség” (28.). S Alisza úgy véli, hogy jobb ezt egy könnyed megoldással kezelni: a megfelelő pillanatban „könnyű halált véve” (32.), azaz magát megmérgezve átlépni a másvilágba. Ennek érdekében fordul orvoshoz, csakhogy az orvossal, Alekszandr Jefimoviccsal kései, nem várt szerelem bontakozik ki közöttük. Az orvos a méreg felírásával a könnyű halál hozójaként, ugyanakkor a szerelmével az élet képviselőjeként fenekestül felfogatja Alisza életét. Hisz az orvosnak pusztán a léte, a jelenléte képes elmosni a két szféra közötti határt. Csakhogy nem Ulickaját olvasnánk, ha a szerelem megtalálásával Alisza határhelyzet-dilemmája egy csapásra megoldódna. Mert az élet, amelyet a szerző

³ A verseivel kapcsolatban Ulickaja úgy fogalmazott, hogy alighanem gyerekkorától fogva ír verseket. Voltak versrészletei a *Médea és gyermekei* című regényében, de azok szerzőségét a hősnőjének „ajándékozta”. Most viszont vállalja, hogy ezek tőle származó költemények. Tehát *A lélek testéről* című kötetben szereplő versei az ő egyfajta *coming out*-ja, hiszen nagyon ritkán jelentetett meg verset.

itt élénk tár, váratlan halálesetekkel és születésekkel érteti meg Aliszával: akár beveszi a mérget, akár nem, élet és halál körforgását se nem irányíthatja, se nem állíthatja meg.

S van még ebben a ciklusban egy novella, az *Áldottak mind, kik...* című, amely a *Sárkány és Főnix*-történethez hasonlóan a határelmosással nem feltétlenül az elhunytak, hanem az ittmaradtoknak segít. Ligyija és Nyina esetében, akik egy velük igazából soha nem törődő tudós nő gyermekeiként, óriási korkülönbséggel világra jött féltestvérekként soha nem szerették egymást, anyjuk halálakor találnak egymásra. A tolsztoji *Ivan Iljics halálával* párbeszédet folytató, annak szüzességét kifordító novellában tehát nem közvetlenül a halálközeli helyzetben lévő döbben rá élete elszalasztott lehetőségeire – bár a tudós asszony egy hátrahagyott kutatási anyaga erre is következtetni enged –, hanem a gyászolók között jön létre a velük mindig is kegyetlenül bánó anyjuk elvesztése után olyasfajta szeretet, amely segít nekik a korábban egymás közé húzott határaik megszüntetésében.

A második részhez, azaz a határátlépés jellegéről, lehetséges módozatairól szóló ciklushoz a szereteten és a tolsztoji bölcsesség alkalmazásán túl Ulickaja újabb művészi és filozófiai hagyományokat is működésbe léptet. Mindenekelőtt a Bahtyin kifejtette karneváleméletet, amely a népi és a mitológiai gondolkodásmódra támaszkodva arra világít rá, hogy a halál nem önálló, független jelenség, hanem az újjászületés körforgásába illeszkedik, s elválaszthatatlan az élettől.⁴ Ennek a hagyománynak a megvalósulását látjuk a kötet második ciklusában, amikor a legkülönfélébb élethelyzetekben lévő hősök: a harmincéves kora ellenére még mindig az anyjával élő fiatalember, az elvált asszony, az emlékeztetiesben szenvedő könyvtárosnő, a patológus, egy biológiai laboratóriumban dolgozó lány⁵ stb. egytől egyig eljut a sorsfordító pillanatot jelentő halálig, vagy kapcsolatba kerül vele, ám a bahtyini körforgásnak és újjászületés-elméletnek megfelelően a halál számukra nem valami szomorú és nyomasztó dolog, hanem új távlatok megnyílásának a lehetősége. Nem lehet nyomasztó, hiszen nem a vég jön el, pusztán a hősök átváltozása történik meg.

Ulickaja nem melleleg a hősei végső határhelyzet előtti – sűrű határátlépésekkel teletűzdelt⁶ – életét is ábrázolja, épp azért, hogy lássuk: kinek miért fontos – egyenesen megváltás – távozni egy másik dimenzióba. Toliknak, a fényképésznek, aki világ életében az anyja szoknyája mellett csücsült, s mindig mindenben az utolsó volt, a fotózásra ráta-lálva sikerül életében először átlépnie saját határait: „Tolik életében eljött a pillanat, amikor már nem ő volt a folyton lemaradó, a közepes tanuló, hanem a profik között is előkelő helyen szerepelt. És bár még mindig ugyanabban a társberletben lakott, ugyanott, a Maroszejkán, ugyanúgy az anyjával, és azt ette, amit ő még mindig nem tanult meg nor-

⁴ Bahtyin elméletét lásd bővebben: Mihail Mihajlovics Bahtyin: *Dosztujevszkij poétikájának problémái*. Ford. Könczöl Csaba. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 138., és *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Ford. Könczöl Csaba és Raincsák Réka. Osiris Kiadó, Budapest, 2002. 17–19.

⁵ Egy biológiai laboratóriumban gyakornokként elhelyezkedő Zsenya történetével megismerkedve a magyar olvasó érdekes párhuzamra lehet figyelmes. Az egyik vágóhídra a kutatáshoz felhasználandó mirigyekért küldött lány hirtelen olyan milióban találja magát, amely Enyedi Ildikó *Testről és lélekről* című filmjének környezetét idézheti fel. A *külföldi nő* című történetben pedig egy másik közös motívumra figyelhetünk fel: a novellában szereplő házastársak egymástól távol ugyanazt az álmod látják, akárcsak Enyedi filmjének főszereplői. Különösen izgalmassá teszi a párhuzamot, hogy a film férfi főszerepét az Ulickaja-kötet magyar fordítója, Morcsányi Géza alakítja.

⁶ A határok kapcsán Ulickaja egyik, magát megnevezni nem kívánó kritikusa így fogalmazott: „Az életünket élve folyamatosan határokból ütközünk – belsőbe, külsőbe, feltételezettekbe és reálisakba. A határok kitérülnek, elmosódnak, legyőzhetők, tiszteletet követelnek. Hogy mi magunk milyeneket állítunk fel, azt meghatározza az államunk, a társadalmunk és a tradícióink. Ulickaját ennek a határfogalomnak éppen ez a filozófiai és humanista felfogása foglalkoztatja.” Lásd: <https://yandex.ru/turbo/s/ast.ru/news/novaya-kniga-lyudmily-ulitskoy-o-tele-dushi-pogranichnye-razgovory/>

málisan megfőzni, a ruháit addig hordta, amíg le nem szakadtak róla, új holmikát csak végszükség esetén vásárolt, viszont már egészen tekintélyes fényképezőgép-gyűjteménnyel rendelkezett. Nem volt szüksége semmi másra. És senki másra...” (117.)

S mivel nem volt szüksége senki és semmi másra, egy szép napon, amikor a Parkinson-kór, s az ezzel együtt járó kézremegés miatt már amúgy is nehézségeket okozott számára hivatása művelése, hívogatni kezdte egy korábbi fotó. „Hívta a kép, és érezte, hogy most végre bele tud lépni. Befogadta a kép, a táj képe. És a legkülönösebb, hogy nem volt keret. Most már végképp nem volt rá szükség...” (122.)

Tolikhhoz hasonlóan egy őt és a memóriáját megtámadó betegség, az Alzheimer-kór készíti a mindig naprakész és minden adatot folyton fejben tartó könyvtárost, a *Szerpentin* című novella Nagyvezsdáját arra, hogy átlépje a határt, s ezzel olyan dimenzióba kerüljön, ahol nem a véget nem érő tanulás, hanem a tökéletes tudás világának lakója lehet. Egy „okos káosz” (150.) hívta magához, ahol „a csillogó világnak nem volt határa. Úgy alakult, formálódott, szélesedett és kanyargott, mint egy szerpentin...” (150.).

Az idős Valentyin Ivanovics pedig a *Kettesben* című novellában szintén nem véletlenül vágyik egy új és tökéletes dimenzióba, miután a végső határátlépése előtt – bár már csak vágy formájában – újra osztályrészéül jut egyfajta tökéletes határelmosódás. Álmban találkozik egy fiatal lánnyal, akivel a szexuális egybeforrás teljességét éli át: „Most haladt Gulja felé, már benne volt, az meg őbenne, szorosán, nedvekben ázva ölelték egymást, már közel járt, már elérte őket a kölcsönös föloldódás érzése, amikor végképp eltűnik a testek közti határ, és a magát megadó, a másikat teljességgel átengedő hús végső diadalának jeleként, az erekben lüktető vér dübörgésétől kísérve, egymás felé tör két patyolat-tiszta áramlás – az élet forrását hordozó, örökbecsű, sűrű nedv az egyik, és az üdvözet, a meghívás, a befogadás vize a másik” (105.). S e teljesség megélése után nincs is azon mit csodálkozni, hogy Valentyin Ivanovics nem kel föl többé az álmából.

A bahtyini tradíciót követve a lélekvándorlás és a más formában való újjászületés témája ihlette a *Vava* és az *Aqua allegoria* című történeteket. Míg az elsőben egy plüsskutya egy családon belül, nemzedékről nemzedékre vándorolva egyszer csak egy emberben, egy újszülött csecsemőben reinkarnálódik – legalábbis az egyik szereplő, Szása véleménye szerint, aki Dannyil Andrejev lélekvándorlás-elméletével próbálja ezt a maga számára igazolni, még akkor is, ha a novella utolsó mondata minderre ironikusan reagál: „hogy ez az elmélet csak kevésbé valószínű, az Szását egyáltalán nem zavarta” (130.) –, addig az *Aqua allegoria* hőse, Szonya Szolodova fordítva: emberből változik át valami másfajta létezővé, hogy a válása után elviselhetetlennek érzett létezéséből egy szebb világba léphessen. Lepkévé változik, így repül át egy másik szférába: „röpködtek körülötte a hozzá hasonló lepkék meg másfélék is, nagyobbak, rikitóbbak. Volt, akit fölismert. Mindenekelőtt az első tanítónőjét, Margarita Mihajlovnát – nagyon nagy volt, vörösetarka színével rókafehérre hasonlított, és pöffeszkedve, lassan szállt, kerülve minden könnyelmű csapongást. Könnyű és vidám volt a lég, csak az erős gyümölcsíz volt sűrű, és az almaillat néha őszibarackra változott, az őszibarack meg számócára” (102.). S az Ulickaja kifejtette, klasszikus tradíciókat követő halálfelfogás összegzésképp is felfoghatjuk ennek a történetnek az utolsó mondatát, amely így hangzik: „Kafkai rovaroknak nyomuk sem volt sehol” (102.). Vagyis a szerző az élet és halál határait elmosó határátlépésnek a mindenféle abszurd és bizarr következmények nélküli formáját hirdeti, még egy hagyományt, a görög filozófus, Epikurosz gondolatát sorvezetőként használva, s azt a 21. századra transzformálva: „A bölcs nem menekül az élettől, és a haláltól sem fél”.⁷

⁷ Epikurosz levele Menoikeuszhoz. In: *Filozófiatörténeti szöveggyűjtemény*, I. kötet (Epikurosz); Tankönyvkiadó, Budapest 1958, 96.